

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ СЫН-ҚАТЕРЛЕР ЖАҒДАЙЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ӘДІСНАМАСЫНДАҒЫ ДАҒДАРЫС ТУРАЛЫ

Қазақстан тарихы және әлеуметтік-саяси пәндер кафедрасының меңгерушісі ҚММУ

Мақалада заманауи жүйелік дағдарыс себептері көптеген қазіргі кездегі қоғамдық ғылымдар өзгермелі шындықты сәйкесінше мағынада қамтып көрсетпейтінділігі туралы пікір негізделеді, солай болғандықтан бар категориалдық аппаратты қайта қарау және нақтылау қажет. Ол үшін қазіргі кездегі қоғамдық ғылымдар мета-парадигмаларын ауыстыру қажет, ол қазіргі кездің өзінде де ньютон-картезиандық метапарадигмаға негізделеді. Бұндай ауысу әлдеқашан физикада және тіпті жақында психологияда болды. Кері жағдайда әлеуметтік үдерістерді түсіндіру және аңғаруда қоғамдық ғылымдардың әлеуетін түсіндірудің әдістемелік дәрменсіздік және әлсіздік заңды құбылыс болып табылады.

Кілт сөздер: метапарадигма, қоғам, жүйелік дағдарыс, парадигма, ұлтаралық серіктік, жүйелілік, сыз-ықсыз даму

Заманауи қоғамдық жүйелік дағдарыстың себебіне дербес талдау жасаған ғалымдар таңқаларлықтай көрінсе де, бірдей тұжырымға келген. Олардың ойынша, шынайылық, сана, адам, қоғам және басқа да процестер туралы қалыптасқан ескі түсініктер бүгінгі таңда шынайы болмысты бұрмалап көрсетеді. Яғни, қазіргі әлем бірнеше онжылдықта түбегейлі өзгерістерге ұшырады, нәтижесінде, көптеген ескі ұғымдар айтарлықтай дәрежеде өзінің түсіндірмелік потенциалынан және әдістемелік құндылығынан айырылған. Бұл жағдай ғаламдық көрініс алуда. Мысалы, «түрлі-түсті төңкеріс» сөзінің мағынасын үйреншікті әлеуметті теориялар мен пардигмалар аясында түсіне алмаймыз. Мұндай жағдайлар ұлтаралық қатынастар саласында да кездеседі, яғни, қоғамда болып жатқан кейбір оқиғаларға қалыптасқан әлеуметтік-саяси түсініктер мен ұғымдар арқылы түсіндіре алмау. Мысалы ретінде, Ресейдің Қырымды өзіне қосып алуымен байланысты оқиғалар немесе Украинаның оңтүстік-шығысында болып жатқан жайттарға анықтама және баға беру. Сондай-ақ, біздің ойымызша, адамзат жаһандық жүйелік дағдарыстың шығу табиғаты мен болмысына қанағаттанарлық жауап ала алмай отыр. Шынымен де, экономика ғылымының үздік ойлары осы кезге дейін әлемді үнемі соққылап отыратын экономикалық дағдарыстың алдын алмақ тұрмақ, оның пайда болуының себептерін де анықтай алмай отыр. Сонымен қатар, қазіргі қоғамдағы мәдениет және рухани құндылықтардың дағдарысын айтпағанда, жиілеп кеткен этникалық және діни негіздегі қақтығыстардың пайда болу себебіне берілген

анықтамаларға қоғамның көпшілігі сене және түсіне бермейді.

Бұл айғақтардың барлығы заманауи қоғамдық ғылымдардың, олардың дүниетанымдық және әдістемелік базасының дағдарысын меңзеп тұр. Осы жайтты мойындаушылар да аз емес. Дегенмен, бұл жағдайда қызықты парадокс мынада: ғалымдар осы тұжырымдамаға келген соң, тоқтап қалады. Дағдарыс себептерін өз пәні аумағында түсіндіруге амалдар жасалса да, бұл амалдар нақты ғылымның әдістемелік құралдарының және оның түсіндірме потенциалының әлсіздігінен шектеліп қалады. Бірақ, бұл уақыт аралығында проблема жеке қоғамдық ғылымдардың әдістемелік базасынан шығып барады. Тоқ ете келгенде, бұл осы таңда ескірген және заманауи ғылымдардың талаптарына сай келмейтін, немесе жалпы заманауи ғылымдар парадигмасы деп аталатын әлдеқайда жалпы мәселемен байланысты. Бұл тұжырымның мағынасын ашу үшін кіріспе ретінде шағын тарихи экскурс жасайтын болсақ [8]

Алдымен, 70-ші жылдардан бастап ғылыми қоғам еуропа өркениетінің «парадигмалар алмасуынан» тұратын терең мәдени трансформацияны бастан кешіріп жатқанын мойындай бастады. Бұл соңғы бірнеше ғасырлар бойы әлемде басымдылық көрсетіп келген батыс мәдениетінің идеялары мен құндылықтарының қайта қаралуынан білінеді. Айта кетсек, шынайылыққа жетуде жалғыз негізделген жол – ғылыми әдіс екендігіне шексіз сенім; сана мен материя қарама-қайшылығының тууы; қоғамдағы өмірге бәсекелестік тартыс ретінде қарау; экономикалық және технологиялық жетістіктер

негізінде шексіз материалдық прогреске сенім; жеке бақыт жайында эгоисттік қағида ұстану; табиғатқа бейне бір механикалық жүйе ретінде қарау.

Алдымен, бұл парадигмалар ауысуының мұқтажы себебін анықтамас бұрын, парадигма деп ғылымда жалпы қабылданған теориялар мен ғылыми зерттеу әдістері аталатындығын атап өткен жөн.

Парадигма бұл – нақты бір ғылым саласының жұмыс жасайтын жорамалдары жиынтығы. Мысалы, Менделеевтің периодтық жүйесі, кванттық теория, Ньютон механикасын, хаос теориясын, Дарвиннің эволюция теориясын немесе сананың психоаналитикалық үлгісін алсақ болады.

Уақыт өте келе, сөзсіз бір пардигма екінші парадигманың орнын басып отырады. Мұндай өмірге деген көзқарастың түбегейлі өзгерісін барлық ғылым салаларынан байқауға болады. Томас Кун өзінің «Ғылыми төңкерістер құрылымы» атты танымал кітабында бір парадигманың екінші парадигмаға ауысу механизмі мен құрылымын ашуға тырысады. Оның ойынша, ғылымда парадигмалар ауысуы жалпы қабылданған парадигманың аномалиямен соқтығысуы нәтижесінде, яғни түсіндіру мүмкін болмайтын феноменмен соқтыққанда пайда болады.

Белгілі ағылшын ғалымы Питер Рассел [6], ғылымдағы парадигмалар ауысуы мәселесін талдай келе, мынадай тұжырымға келген: Кун әзірлеген «төңкерістер» моделін немесе парадигмалар ауысуы моделін жеке ғылыми пәнде аясында шектеудің қажеті жоқ. Тіпті, осының негізінде түгелдей батыстық ғылыми өркениетті қарастыру қажет. Онда, яғни батыстық өркениетте, барлық ғылыми парадигмалар келесі негіз бойынша құрылады: шынайылық - физикалық әлем; оның құраушылары – кеңістік, уақыт, материя және энергия [5].

Бұл негізде біздің әлемге деген барлық ғылыми көзқарастарымыз біріктірілгендіктен, П. Рассел былай дейді: «Бұл жай ғана пардигмадан жоғары нәрсе. Бұл – метапарадигма, яғни, барлық парадигмалар негізінде жатқан парадигма» [6].

Метапарадигманың материалдық әлемдегі кез-келген құбылысты сәтті түсіндіруі соншалық, тіпті оны сынға алушылар өте аз болды. Бірақ оны материалдық емес әлемде қолдана бастасақ, біз оның әлсіз тұстарын таба бастаймыз. Мұнда айтқымыз келгені – соңғы онжылдықтардағы заманауи жаһандық процесстерді және адам сезімін түсіндіруге

келгенде, ол өзінің әлсіз тұстарын көрсете бастайды.

Мұндай қиыншылықтар туындауының себебі, шамасы, жалпы қабылданған ғылыми моделдерде болуы керек. Бізге молекулалар өз кезегінде элементар бөлшектердің жиынтығы – атомдардан құралатыны белгілі. Тірі жасуша туралы да осыны айта аламыз. ДНҚ, нәруыз және аминқышқылдар негізінде – сол баяғы атомдар жатыр. Бұл үлгі адам миын оның таңқаларлық қиын құрылымына қарамастан сипаттауға мүмкіндік береді. Бірақ та, ғалымның ойынша сананы сипаттауға мүмкіндік бермейді; өйткені сана – материалды емес. Сондықтан бұл метапарадигма арқылы сананың не екендігіне жауап алу мүмкін болмайды. Осыдан кейін бұл үлгі аясында ешқандай ғылыми теория мына сұраққа жауап бере алмауы заңды: «Сана секілді мүлдем материалды емес нәрсе қалайша тіпті санасыз материядан пайда болады?».

Осыдан, сана феноменін түсіндіру барысындағы сәтсіз көп талпыныстардан ғылым, қарапайым сөзбен айтқанда, бұрыс бағытта болжауға болады. Барлық сананың ғылыми теориялары, уақыт пен материя кеңістігіндегі категорияларды сипаттайтын физикалық әлемге қатынасының екінші реттілігінен шығады. Осы негізгі жорамал күдікке ілінсе де, бұл өте сирек болады. Осыдан сананың аномалияларын нормативтік материалистік көзқарасқа бейімдеудің ұмтылысының күрделі жолдарына ұмтылыс пайда болған. П. Расселдің ойы бойынша, сана феноменін материалдық ғылыми –жаратылыстану көз қарастарының терминдермен түсіндіру орнына басқа қазіргі таңда ақпараттық-дала табиғаты бар, сана феноменін кең мағынада түсінуге негіз беретін [6], Ньютон-картезиан метапарадигмасынан айырмашылығы бар басқа металарадигманы қалыптастыру керек. Осы ойды негізге алсақ, сана дәстүрлі философия немесе психология түсініктеріне қарағанда, кванттық механика терминдерімен оңай түсіндіріледі. Адамды био-элеуметтік үдеріс ретінде ғана емес, сонымен қатар ақпараттық-даралық білім ретінде қарастыратын заманауи трансперсоналдық психология саласында болып жатқаны да осы. Тек соңғысының мән мәтінінде ғана бұрынырақ сана түрлі дәстүрлі түсініктерімен еленбеген сана облысының әрекеттерін түсініп, түсіндіруге болады. Мысалы паронормальды немесе экстрасенсорлық құбылыстар, идеалдылықтың табығаты және т. б. Бұл ғылымдарда қазіргі заманның әйгілі психологы Станислав Грофтың ойы бойынша әлемнің

Ньютон-Картезиан бейнесінен жаңаға ауысуы жүзеге асады. Және бұл жаңалықтар, оның ойынша адам психикасы, оның патологиясы және емдеудің келешегі жайлы біздің түсініктерімізді өзгертуі мүмкін. Осы деректердің кейбіреі өзінің мағынасы жағынан психология мен психиатрияның шекарасынан шығады және батыс ғылымының негізінде жататын бүкіл Ньютон-Картезиан парадигмасына қарсы шығады. Бұлар біздің адам табиғаты, мәдениет және тарих тіптен шындық туралы түсінігімізді күрт өзгертуі мүмкін [4].

Дегенмен, жоғарыда көрсетілген ғылымдарға (классикалық емес физика және трансперсоналды психология) қарағанда, қалғандары әсіресе әлеуметтік ғылымдар тек бүгін ғана шындықтың глобализациялық, ақпараттық, коммуникациялық процесстермен байланысқан күрделі жаңа деңгейлеріне шыққандарын түсініп келеді. Бұлар өз кезегінде қазіргі заман қоғамының күрделірек, жаңа тереңірек бір-бірімен байланысқан.

Осы процесстер мен байланыстар тең қатар нәтижесінде қазіргі жаңа жүйелер, саяси, экономикалық және халықаралық қатынастар сонымен қатар халықаралық сәулет қалыптасты. Жаңа және де өте күрделі қоғамдық процесстерді түсіндірудегі ескі әмбебап парадигмалар мен ұғымдардың түсінік потенциалдың әлсіздігі немесе таусылуы осыдан түсінікті болады. Басқа сөзбен айтқанда, қолданылған көптеген қоғамдық теориялар мен сарапталған болжамдарға қарамастан, қазіргі дүние айтарлықтай алуан-түрлі және бай болып шықты. Қазіргі күнде, әлемдік саясаттағы процесстер микродүние мен мегадүние процесстеріне әлдеқайда ұқсас болғандықтан, оларды жай ғана микродүние деңгейінде түсіндіру, яғни оңай Ньютон-Картезиандық метапарадигмада, толымсыздық пен жеткіліксіздікті көрсетеді. Біздің ойымызша, осы ғылымдарда әлі де жаңа метапарадигмасы мен ойлаудың жаңа ғылымның парадигмасының қажет екенін ұғатын терең түсінігі жоқ. Барлық ғылымдардың жаңа метапарадигмасына әлемдік саясат және экономикалық жаңа ерекшеліктерімен үрдістері түсінігі жөнінде тек ғана соның негізінде жаңа теориялармен әдістемелердің әзірленуі мүмкіндігі жөнінде түсінік қалыптаспаған. Басқаша сөзбен айтқанда бүгінгі ғылыми қоғамдастықта мыналар айқын болып табылады. Орал "трансформациялық және жеке болмыстың қазіргі ақпараттық қоғам жағдайындағы әдістемелік стратегиялар зерттеулерді барлық тараптары бойынша қажет етеді, ол өз кезегінде қисынды қайта қарауға және

философия функцияларының категориялық аппаратын қорғауға әкеледі. Философия әлеуметтік синергия және салауатты инновациялық ойлау болып табылады [9].

Қазіргі таңда әлемдік оңайлатылған сызықтық ойлану позициясынан сызықтық емес позициясы іргелі сипаттамадағы табиғи және әлеуметтің өзін-өзі басқару жүйесі болып табылады, сонымен бірге оның даму барысында үздіксіз альтернатив таңдауын болжайды. Сызықтық емес жүйе міндетті түрде көпізді, көп нұсқалы болады және классикалық -сызықтық әдіске мүлдем қатысы жоқ. Атап өтетін жайт, эвристикалық мәселенің сызықтық емес ортада шешілу әдісі сызықтық емес ойлау атын иемденді. Бұл ойлау жүйесінде негізгі әлемдік рөлді тұрақсыздық пен кездейсоқтық; бірегей күтпеген тәртіп хаостан кенеттен туындауы мүмкін; сызықтық емес ойлау бірегей детерминизмді жоққа шығарады [9].

Жоғарыда көрсетілген қазіргі заманның ерекшеліктері мен танымдық шындық ерекшеліктерін кем дегенде екі жағдайдан байқауға болады:

Дәстүрлі «классикалық» орнатылымдар, стерiotиптер, түсіндіру схемалары мен әдістемелеріндегі бағдарлаулар (мысалы, объектінің көрінісінің толыққандылығы мен жеткіліктілігіндегі бағдарлаулар, тізбектелген себептер, субъектінің таным үрдісінен шығарылуына бағдарлану) жаңа бағдарларға орын береді (мысалы, бағдарлар сенімді әрі тұрақты жұмыс атқаруы үшін өзінің толыққандылығын тиімді көрсетуші ретінде күрделі нысанның жаралуындағы бағдарлар).

Қазіргі заманғы дүниетанымды айқындауда жеке логикалық тұрғыдан уақиғалар тізбегін зерттеу емес, гипотезалық талдау басымдықты көрсетеді.

Бұл толығымен: көпшіліктің келісімпаздықты қалау ойынан және өндіріс серіктестіктері, қоғамдық ұйымдар, мемлекет, геосаяси одақ, корпорация, кооперация осы немесе басқа да күрделі құрылымдардың қалыптасуынан [9].

Осы жаңа болмысты ұғыну қоғамдық тәжірибеде әлемдік бірқатар ауыр мәселелер туындатуы заңды құбылыс. Әсіресе, бұл қазіргі әлемдік экономика мен саясаттың өзгерудің жаңа үрдістері байқалмайтын аумақтарында анық көрініс береді. Трансформацияны атай орыс ғалымы И. В. Следзевский былай анықтама береді [7]: «Қазіргі заманғы халықаралық қатынастың ескісінен маңызды ерекшелігі әлемдік аренада ойыншылардың санының өсуімен, қызығушылықтардың жоғарылауымен өз кезегінде осы арқылы

сапаларының жақсаруымен және әрекеттер жайлы ақпараттар қажеттігінің санымен көрінеді. Бүгінгі күнде тым жылдам тек геоэкономикалық және геосаяси факторлар ғана емес, мелекеттік және мемлекеттік емес акторлардың өзара іс-қимылдарына талап та жылдам өзгеруде. Заманауи әлемдік саясат шыңында пайда болған кейіпкерлер яғни ауқымды ТҰҰ, мегаполистер, қоғамдық және мәдени қозғалыстар, үкіметтік емес ұйымдар, діни-фундаментальді ағымдар, халықаралық криминалды желі, экстремистік қараңызғы ұйымдар және құрылымдар шын мәнінде әлемдік қатынас майданында әсер етуде. Белгілі бір логикада құрастырылған мемлекетаралық қатынастарды мемлекеттік мүдде мен міндеттер, азаматтар келісімі құрайды.

Әлемдік шаруашылық жүйесінде өсуші рөлді трансұлттық күштер – ТҰҰ мен ТҰБ атқаруда, халықаралық мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар егемен мемлекеттердің, әсіресе әлсіз әрі кіші мемлекеттердің ішкі және сыртқы саясатына елеулі ықпалын тигізуде. Қазіргі таңда трансұлттық күштер ескі ұлттық егеменділік түсінігін жойды. ТҰҰ құрылымы барлық мемлекеттің экономикалық кеңістігіне енуде [2].

Және бұл әлемдік экономикадағы фундаментальді процесстер, халықаралық процесстерге әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар әлемдік қауымның жаңа архитектурасын қалап, оның анализін заманауи қауымға аса қажет етті.

ӘДЕБИЕТ

1 Берентаев К. Б. Экономика Казахстана и вызовы XXI века. //Сб. науч. тр. /Под общ. ред. Б. К. Султанова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК. – С. 168.

2 Бүлекбаев С. Б. Феномен сознания в философии: новый взгляд /С. Б. Бүлекбаев, В. Х. Хайруллаева. – Алматы, 2012. – С. 63-82.

3 Бурханов К. Н. Казахстанский путь в дилемме: восток или запад /К. Н. Бурханов, С. Б. Бүлекбаев. – Астана, 2010. – С. 7-63.

4 Гроф С. За пределами мозга. – М.: 1992. – С. 7.

5 Митрошенков О. Цивилизационные вызовы и управленческие ответы в начале XXI века //Свободная мысль. – 2011. – №5. – С. 191-202.

6 Рассел П. От науки к Богу. – М.: Издательский ДОС «София», 2005. – С. 48-49.

7 Селедзевский И. В. Диалог цивилизаций как смысловое поле мировой политики //Общественные науки и современность. – 2011. – №2. – С. 141-156.

8 Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 262.

9 Философия социальной синергии и образа инновационного мышления // <http://allbest.ru>

10 Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. – М., 1992. – С. 29.

REFERENCES

1 Berentaev K. B. Jekonomika Kazahstana i vyzovy NHI veka. //Sb. nauch. tr. /Pod obshh. red. B. K. Sultanova. – Almaty: KISI pri Prezidente RK. – P. 168.

2 Bulekbaev S. B. Fenomen soznaniya v filosofii: novyj vzgljad /S. B. Bulekbaev, V. H. Hajrullaeva. – Almaty, 2012. – P. 63-82.

3 Burhanov K. N. Kazahstanskij put' v dileme: vostok ili zapad /K. N. Burhanov, S. B. Bulekbaev. – Astana, 2010. – P. 7-63.

4 Grof S. Za predelami mozga. – M.: 1992. – P. 7.

5 Mitrosheikov O. Civilizacionnye vyzovy i upravlencheskie otvety v nachale NHI veka // Svobodnaja mys'. – 2011. – №5. – P. 191-202.

6 Rassel P. Ot nauki k Bogu. – M.: Izdatel'skij DOS «Sofija», 2005. – P. 48-49.

7 Seledzevskij I. V. Dialog civilizacij kak smyslovoe pole mirovoj politiki //Obshhestvennye nauki i sovremennost'. – 2011. – №2. – P. 141-156.

8 Soros Dzh. Krizis mirovogo kapitalizma. Otkrytoe obshhestvo v opasnosti. – M.: INFRA-M, 1999. – P. 262.

9 Filosofija social'noj sinergii i obraza innovacionnogo myshlenija // <http://allbest.ru>

10 Hajek F. A. Pagubnaja samonadejanost'. – M., 1992. – P. 29.

Поступила 18.01.2017 г.

K. A. Temirgaliyev, A. T. Bakirova, G. G. Alieva, K. M. Sisengaliev

ABOUT METHODOLOGICAL CRISIS OF SOCIAL SCIENCE IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

Department of Kazakhstan history and social-political disciplines of Karaganda state medical university (Karaganda, Kazakhstan)

The article provides an idea that the causes of the current systemic crisis is that many of the concepts of modern social science do not adequately reflect the changed reality, therefore, it is necessary to redefine categorical apparatus. This requires a paradigm shift of modern social science, which is still based on the Newton-Cartesian metaparadigm. This change has long occurred in physics and more recently in psychology. Otherwise methodological inconsistency and weakness of the explanatory potential of the social sciences in the explanation and understanding of social processes will be natural phenomenon.

Медицинское и фармацевтическое образование

Key words: metaparadigm, society, the systemic crisis, paradigm, the trans-national companies, systematicity, non-linear development.

К. А. Темиргалиев, А. Т. Бакирова, Г. Г. Алиева, К. М. Сисенгалиева

О МЕТОДОЛОГИЧЕСКОМ КРИЗИСЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ВЫЗОВОВ СОВРЕМЕННОСТИ

Кафедра истории Казахстана и социально-политических дисциплин Карагандинского государственного медицинского университета (Караганда, Казахстан)

В статье обосновывается мысль о том, что причиной современного системного кризиса является то, что многие понятия современной общественной науки не совсем адекватно отражают изменившуюся реальность, поэтому необходим пересмотр и уточнение существующего категориального аппарата. Для этого необходима смена парадигмы современной общественной науки, которая до сих пор основывается на ньютоно-картезианской метапарадигме. Такая смена уже давно произошла в физике и совсем недавно в психологии. В противном случае методологическая несостоятельность и слабость объяснительного потенциала общественных наук в объяснении и понимании социальных процессов будет закономерным явлением.

Ключевые слова: метапарадигма, общество, системный кризис, парадигма, транснациональные компании, системность, нелинейное развитие